

Honoris Causa

Universitat de Lleida

Adela Cortina Orts

HONORIS CAUSA

INVESTIDURA COM A DOCTOR
HONORIS CAUSA DE LA DOCTORA

ADELA CORTINA ORTS

Universitat de Lleida

Recull de les intervencions i lliçons pronunciades en l'acte d'investidura com a doctor *Honoris Causa* de la Universitat de Lleida de la senyora Adela Cortina Orts, que es va fer a la Sala Víctor Siurana, el dia 8 de març de 2017.

© Edicions de la Universitat de Lleida, 2018

Disseny i maquetació: cat & cas / Edicions i Publicacions de la UdL

Fotografia de portada: Servei de Reproducció d'Imatge de la UdL

Per a més informació, visiteu la web de la Universitat de Lleida

ÍNDEX

Salutació	
Dr. Roberto Fernández Díaz	6
<i>Laudatio</i>	
Dr. Joan Viñas i Salas	8
Acte de doctorat <i>Honoris Causa</i>	
Dra. Adela Cortina Orts	15
Discurs de cloenda	
Dr. Roberto Fernández Díaz	27

SALUTACIÓ

DR. ROBERTO FERNÁNDEZ DÍAZ

Bona tarda, buenas tardes,

President del Consell Social de la Universitat de Lleida, secretària general de la Universitat de Lleida, degana de la Facultat de Dret, Economia i Turisme de la Universitat de Lleida, rector Joan Viñas, rector Jaume Porta, digníssimes autoritats acadèmiques i civils, membres de la comunitat universitària, senyores i senyors,

Benvinguts, bienvenidos, a l'acte d'investidura de la senyora Adela Cortina com a doctora *honoris causa* per la Universitat de Lleida.

La importància i el valor que la universitat dóna a aquest nomenament, que és el més alt honor que aquesta institució concedeix, es posa de manifest en la solemnitat d'aquest acte, marcat per un ritual antic i d'un alt valor simbòlic.

LAUDATIO

DR. JOAN VIÑAS I SALAS

Rector Magnífic de la Universitat de Lleida, president del Consell Social, secretària general, degana de la Facultat de Dret, autoritats acadèmiques, claustre de doctors, comunitat universitària, Consell Social, autoritats, senyores i senyors, amigues i amics,

M'honora i és una gran satisfacció per a mi poder participar en la cerimònia de concessió del doctorat *honoris causa* per la Universitat de Lleida a l'estimada amiga i professora Adela Cortina Orts. Un reconeixement, em plau que sigui així, que la Universitat de Lleida comparteix amb la societat. Vull, doncs, manifestar el meu sincer agraïment al senyor rector per aquesta invitació. No en va, el doctorat *honoris causa* és la màxima distinció que concedeix la universitat a una persona en reconeixement de la seua contribució a la ciència i a la universitat, per la seua aportació a la cultura o per la seua trajectòria cívica i moral.

Voldria, però, en primer lloc, felicitar el Centre Dolors Piera de la Universitat de Lleida, i molt especialment la seua directora, la doctora Ana Romero, per la iniciativa d'eleva la proposta de concedir el doctorat *honoris causa* a la professora Cortina. Una proposta que el senyor rector i el seu equip van acollir amb entusiasme i promptitud, i que el Consell de Govern va aprovar de forma unànime.

També voldria posar de manifest l'encertada elecció de la data per a aquesta cerimònia d'investidura: el 8 de març, Dia Internacional de la Dona Treballadora. La diada més representativa de la lluita de les dones per a l'accés a la plenitud dels seus drets cívics i laborals, per aconseguir una societat més justa i igualitària, en la qual dones i homes puguem arribar a un integral desenvolupament com a persones. M'agradaria poder dir que aquesta també ha estat la lluita dels homes, però malauradament no sempre ha estat —ni és encara— així. D'altra banda, avui es compleixen cent set anys de la Reial Ordre que autoritzava el lliure accés de les dones a la universitat espanyola. Set segles

després que es creés la primera universitat a la vella Hispània. Un retard ben simptomàtic de la marginació que han sofert les dones.

Fins a l'any de gràcia de 1910, doncs, només trenta-sis dones, intrèpides i coratjoses, havien aconseguit la graduació universitària, després de vèncer les múltiples dificultats socials i legals que els barraven el pas i d'haver obtingut una especial autorització del Consell de Ministres. Em permetran recordar la primera, la jurista gallega Concepción Arenal. I també la lleidatana, i col·lega meva, la metgessa Martina Castells Ballespí, que va obtenir la llicenciatura i el doctorat l'any 1882.

El llarg camí recorregut des d'aleshores, no exempt d'entrebancs, ens ha dut al fet, clarament esperançador, que, actualment, el seixanta per cent de l'alumnat de les universitats siguin noies. I que actes com el d'avui ja no siguin extraordinaris. Tanmateix, l'anomenat sostre de vidre funciona encara eficaçment i resten moltes coses per millorar, per aconseguir que la igualtat real sigui del tot efectiva. Des d'aquesta perspectiva, crec honestament que l'acadèmica que avui investim doctora *honoris causa* és un model, tant personal com professional, que ha d'inspirar i animar moltes joves a lluitar pels seus drets i a no renunciar a cap de les seves aspiracions.

El doctorat *honoris causa* els reserven les universitats per honorar aquelles persones que, per la seua especial vinculació a la universitat, per la seua aportació al progrés, a la ciència o la cultura, o per la seua integritat personal, ocupen llocs destacats en la vida universitària o són referents per a les seues societats.

D'altra banda, considero que, per a la Universitat de Lleida, una universitat de llarga trajectòria històrica, és un honor acollir al seu Claustre de Doctors la doctora Adela Cortina.

Conec personalment la professora Adela Cortina des de fa més de vint anys i li tinc una especial admiració per la seua manera de ser, la seua humanitat i el seu compromís de servei a la societat, sobretot des de la perspectiva d'ajudar les persones a ser més felices. Un dret —la felicitat— inalienable de la persona, diu la Declaració d'Independència dels Estats Units, però que el nostre món sembla menystenir. O pitjor encara: sembla haver-lo confós amb l'hedonisme més barroer, individualista i antisolidari. La doctora Cortina

ha estat un model i un mestratge per a mi, com a metge cirurgià interessat en l'ètica i la bioètica, camps en els quals ella ha fet importants contribucions, reconegudes arreu.

És, en definitiva, senyores i senyors, el seu compromís amb la universitat, la seua aportació al progrés de les ciències i de la cultura en general, els seus estudis encaminats a proporcionar noves eines per a la integració de l'ètica i la filosofia en tots els aspectes de la vida, de manera que siguin útils per a una millor convivència social, en definitiva, la seua integritat personal, allò que ha mogut la Universitat de Lleida a incorporar la doctora Cortina al seu claustre de doctors. D'altra banda, em plau molt proclamar-ho, la seua acceptació també ens honora a nosaltres.

Voldria assenyalar, també, encara, els vincles que des de fa temps ha mantingut amb la nostra universitat. Per tant, crec que puc dir, sense cap por d'equivocar-me, que és una persona molt estimada per la nostra comunitat universitària. En aquest sentit, vull destacar la seua lliçó inaugural del curs 2008-2009, sota un títol tan suggestiu com actual, *La ètica de la actividad universitaria*, així com el fet que conduís el procés d'elaboració del Codi Ètic de la Universitat de Lleida. Aquest document, fruit de la participació del conjunt de la comunitat universitària, va ser aprovat pel Consell de Govern de 29 d'octubre de 2009 (acord núm. 276/2009), de manera que la nostra és una de les primeres universitats espanyoles —i potser de les poques— que disposa d'un Codi Ètic, una eina útil per col·laborar a millorar el nivell ètic de la universitat.

La professora Cortina és llicenciada i doctora en Filosofia i Lletres per la Universitat de València. També des de la perspectiva de la seua formació acadèmica s'ha de destacar el seu pas per les universitats de Munic i Frankfurt. En aquesta última universitat, va treballar amb els professors Karl-Otto Apel i Jürgen Habermas, creadors de l'ètica del discurs i que ella ha introduït en la cultura espanyola i iberoamericana.

La doctora Cortina és una treballadora infatigable i ha abordat l'estudi de l'ètica i la filosofia des de múltiples vessants. Ha publicat més d'una vintena de llibres, alguns dels quals, ja clàssics, s'han convertit en obres de referència obligada, i molts han estat traduïts a diversos idiomes, i més de dos-cents cinquanta articles, tant en volums

col·lectius com en revistes especialitzades. És membre del comitè científic de diverses revistes nacionals i internacionals. La perspectiva en totes aquestes publicacions és molt àmplia, ja que s'aborda des de l'ètica social fins a la de l'empresa, passant per l'ètica democràtica, i s'endinsa també en la bioètica, tant important en els temps de grans avenços científicotecnològics i que ens donen, als professionals de la medicina, eines per tractar els malalts, considerant les persones i no una aplicació automàtica o doctrinària.

Em permetran que esmenti els títols més significatius:

- Razón comunicativa y responsabilidad solidaria (Sigueme, 1985)
- Crítica y utopía: la Escuela de Frankfurt (Cinzel, 1985)
- Ética mínima (Tecnos, 1986)
- Ética sin moral (Tecnos, 1990)
- Ética aplicada y democracia radical (Tecnos, 1993)
- El quehacer ético (Santillana, 1994)
- La ética de la sociedad civil (Anaya/Alauda, 1994)
- Ética de la empresa (Coaut., Trotta, 1994)
- Ciudadanos del mundo (Alianza Editorial, 1997)
- Hasta un pueblo de demonios (Taurus, 1998)
- Alianza y contrato (Trotta, 2001)
- Por una ética del consumo (Taurus, 2002)
- Construir confianza (Ed., Trotta, 2003)
- Razón pública y éticas aplicadas (Coed., Tecnos, 2003)
- Ética de la razón cordial (Nobel, 2007)

I, més recentment:

- Las fronteras de la persona (Taurus, Madrid, 2009)
- Pobreza y libertad (Coed., Tecnos, Madrid, 2009)
- Justicia cordial (Trotta, 2010)
- Neuroética y neuropolítica (Tecnos, Madrid, 2011)
- ¿Para qué sirve realmente la ética? (Paidós, Barcelona, 2013)

L'activitat filosòfica de la doctora Adela Cortina no s'ha tancat mai en el clos confortable de la carrera acadèmica, sinó que s'ha orientat sempre a il·luminar els diferents àmbits de la vida social, com ara la política, la democràcia, la justícia global, el desenvolupament humà, l'economia i l'empresa, la bioètica, els mitjans de comunicació o l'educació. Dirigida a la consecució de la convivència en pau i del progrés de la societat, fonaments, tal com ja he assenyalat, de la felicitat de les persones. Tant de bo els líders polítics i socials del nostre país —i d'arreu— es prenguessin seriosament aquesta manera de pensar i actuessin en conseqüència.

D'altra banda, des de la publicació de *Razón comunicativa y responsabilidad solidaria* (1985), però sobretot des d'*Ética mínima* (1986), la doctora Cortina ha anat delineant els traços d'una ètica cívica, proveïda d'una potent fonamentació filosòfica, concretament la d'una versió *cordial* de l'ètica del discurs. Aquesta ètica cívica, que articula ètiques de màxims de vida bona, des d'una ètica mínima compartida, permet als membres de les societats pluralistes construir la seua vida junts.

Des de 1987 és catedràtica d'Ètica i Filosofia en la Universitat de València, alhora que professora visitant en universitats de gran prestigi com les de Notre Dame i Cambridge, i ha participat en més de dos-cents congressos, jornades i cursos, tant a Espanya com a l'Amèrica Llatina i Europa.

En aquests moments desenvolupa el seu mestratge com a directora del Programa Interuniversitari de Doctorat Ètica y Democracia, amb menció cap a l'excel·lència (com titula l'Agència de Qualitat ANECA els programes de màxima qualitat); del màster interuniversitari Ètica y Democracia; i del Grup de Recerca Éticas aplicadas y Democracia,

que ha estat reconegut com a Grup d'Excel·lència per la Generalitat valenciana i que agrupa professorat de la Universitat de València, la Universitat Jaume I de Castelló, la Universitat de Múrcia i la Universitat Politècnica de València. I fins a l'actualitat ha dirigit deu projectes de recerca com a investigadora principal.

Des de la perspectiva de la gestió general universitària, cal destacar que ha estat membre del Panel d'Experts del Programa Acadèmia de l'ANECA

El 2008 va ser elegida membre numerària de la Real Academia de Ciencias Morales y Políticas, i va ser la primera dona que ingressava en aquesta docta institució creada l'any 1857.

Fora del marc estrictament universitari, el seu caràcter compromès amb el seu entorn l'ha portat a la direcció de la Fundació ÉTNOR (per a l'Ètica dels Negocis i les Organitzacions), fundada l'any 1994, i del Seminari d'Ètica Econòmica i Empresarial, que compta ja amb vint-i-sis anys d'història. Alhora, s'ha implicat en altres institucions de la societat civil i política, és membre del comitè designat pel Consell General del Poder Judicial per a l'elaboració del Codi d'Ètica de la Funció Judicial, membre del *board* de la International Development Ethics Association i de la Human Development and Capability Association.

En reiterades ocasions, ha format part del jurat dels premis Príncep d'Astúries de Comunicació i Humanitats i de Ciències Socials.

Ha rebut diverses distincions acadèmiques, entre les quals destaquen dotze doctorats *honoris causa*, tres medalles de diferents universitats, entre les quals la de la Universitat de Múrcia, i cinc premis, com el Premi Internacional d'Assaig Jovellanos 2007 i el Premio Nacional d'assaig 2014.

Per tot plegat, rector magnífic, per l'abast, la repercussió i el rigor de l'obra de la professora Adela Cortina Orts, tinc el goig i el privilegi de demanar-ne la investidura com a *doctora honoris causa* per aquesta nostra universitat.

ACTE DE DOCTORAT *HONORIS CAUSA*

DRA. ADELA CORTINA ORTS

¿Valores femeninos, valores masculinos? El patrimonio ético de la humanidad

Mfco. Sr. Rector de la Universitat de Lleida, D. Roberto Fernández, autoridades académicas y civiles, claustro de profesores, señoras y señores, amigas y amigos todos,

No puedo empezar esta *lectio* sino agradeciendo cordialmente al Sr. Rector, al claustro de profesores y al Departamento de Derecho del Trabajo y de la Seguridad Social la invitación a formar parte de la Universitat de Lleida como *doctora honoris causa*. Esta expresión de agradecimiento no constituye el cumplimiento de un simple deber protocolario, sino una obligación que surge desde la abundancia del corazón.

Muy especialmente agradezco al profesor Juan Viñas que haya aceptado pronunciar la *laudatio* en este acto, y que haya sido en ella tan extremadamente cordial. Como es bien sabido, Juan Viñas, catedrático de Cirugía y ex rector de esta Universidad, es una personalidad de prestigio ampliamente reconocido en su campo profesional y en la vida académica, Miembro de número de la Real Academia de Medicina de Cataluña. Contar hoy con él es un auténtico privilegio.

La primera vez que crucé las puertas de este espléndido edificio me llevé una muy grata sorpresa. El camino de acceso estaba sembrado de nombres de pueblos y ciudades de la antigua Corona de Aragón, y entre ellos figuraban localidades bien conocidas de la hoy Comunidad Valenciana. No era extraño en realidad: estaba traspasando los umbrales de la universidad más antigua de la Corona de Aragón, la tercera en antigüedad en España, tras Palencia y Salamanca, y un buen número de valencianos habían estudiado a buen seguro en sus aulas desde que abrió sus puertas, a fines del siglo XIII y comienzos del XIV. Qué duda cabe de que para mí es un honor y una alegría recibir la invitación a formar parte del claustro de profesores de esta universidad secular, que desde hace tanto tiempo ha

formado a tan gran cantidad de estudiantes, también de mi tierra valenciana, y que ha tomado de nuevo la antorcha de la educación tras un largo periodo de obligado silencio.

Por si faltara poco, la Universitat de Lleida forma parte, como la de Valencia, de la Xarxa Lluís Vives, y en sus orígenes compartía una característica con la de Valencia, fundada en 1499, que las hace para mí especialmente valiosas. Ambas nacieron como *Studium Generale*, como centros abiertos a estudiantes de cualquier procedencia, no cerrados a un público concreto, sino abiertos al mundo. Esta apertura es lo que quisiera traer a colación en esta *lectio*, precisamente porque hoy, 8 de marzo, celebramos el Día Internacional de la Mujer. Como es sabido, el 19 de marzo de 1911 se celebró por vez primera el Día de la Mujer en Alemania, Austria, Dinamarca y Suiza, y más tarde asumieron las Naciones Unidas la necesidad de señalar una fecha para apoyar la defensa de los derechos de las mujeres y de su participación en la vida política.

Y este va a ser el centro de mi reflexión en esta tarde del mes de marzo, próxima ya la primavera: ¿cómo se pudo durante siglos apartar a las mujeres de la vida pública, de la vida política?; ¿cómo se pudo recluir a la mitad al menos de la humanidad a la vida privada, es decir, al hogar, la vida romántica, el convento o el burdel?

La bibliografía que intenta responder a estas preguntas es inmensa, pero yo voy a limitarme, por evidentes razones de tiempo, a comentar un mecanismo que ha resultado muy efectivo: dividir el conjunto de las cualidades humanas en dos lotes, asignando uno de ellos a las mujeres y otro a los varones. El primero de estos lotes resultaría ser excelente para desempeñar las tareas propias de la vida privada, mientras que el segundo, el de los varones, sería óptimo para gestionar la vida política y la económica en la esfera pública. Surgía así una ética femenina y una masculina, un ideal de perfección para mujeres y uno para varones. Y, sin embargo, esta artificial división de las virtudes humanas y su distribución para justificar la división sexual del trabajo, que es ideológica, precisamente por su carácter ficticio, ha perjudicado, no solo a las mujeres, sino también al conjunto de la humanidad. En realidad, las excelencias en humanidad, los valores y las virtudes constituyen el patrimonio axiológico de todas y cada una de las personas, las diferencias en virtud y valor son personales. Y yendo todavía más lejos: hoy reclamamos que las virtudes tenidas por femeninas (la compasión, el cuidado, la

responsabilidad por los seres vulnerables) impregnen también la vida pública, una vida pública que, sin ellas, es inmisericorde y despiadada.

Este cambio de mentalidad tiene sin duda una historia, que no vamos a poder relatar aquí. Tendremos que contentarnos con mencionar tres momentos con especial relevancia filosófica y social: uno de ellos está tomado de la segunda mitad del siglo XVIII, del periodo de la Ilustración en que la civilización occidental creyó estar alcanzando la mayoría de edad —“atrévete a servirse de tu propia razón”— era la consigna; el segundo momento se sitúa en la segunda mitad del siglo XX, pasadas ya las dos guerras mundiales, que serán “las dos primeras guerras mundiales” si no se pone freno a Donald Trump; el último momento nos lleva a nuestro siglo XXI, llamado a tejer una ética de los seres humanos, de las personas, y no de varones o mujeres, que debería impregnar la vida privada y la pública.

1. Virtudes femeninas, virtudes masculinas

En un trabajo del periodo precrítico, las *Beobachtungen*, las *Observaciones sobre el sentimiento de lo bello y lo sublime* de 1764, tras examinar los diferentes objetos del sentimiento de lo bello y lo sublime, aplica Kant los resultados de su examen a la diferencia y la relación recíproca que existe entre los dos sexos. Las cualidades de lo femenino y lo masculino irán dibujándose en una filosofía de la Ilustración, de la mayoría de edad de la civilización occidental. En alguna ocasión he sugerido la hipótesis de que es posible conectar esas cualidades, examinadas en el campo estético, con la discriminación que sufren las mujeres en el campo político, en el que son ciudadanas pasivas y no activas, a través de una latente discriminación moral.

En efecto, en las *Beobachtungen* entenderá Kant que tanto en el caso del sentimiento de lo bello como en el de lo sublime nos encontramos con una emoción agradable, pero de modo diverso. Los montes, la tempestad, el bosquejo del infierno afectan en su magnificencia el sentimiento de lo sublime; campiñas y valles, por el contrario, proporcionan una sensación alegre y sonriente, que impresiona a quien está dotado del sentimiento de lo bello. Lo sublime ha de ser siempre grande y sencillo; lo bello, puede ser pequeño y estar engalanado. Lo sublime conmueve, mientras que lo bello encanta.

Esta descripción nos va conduciendo a dibujar ese cuadro de las diferencias que han venido a aplicarse a lo masculino y lo femenino, que ha tenido la virtud de relegar a las mujeres a la vida privada. La inteligencia, la audacia, la veracidad y la rectitud —dirá Kant— son cualidades grandes y sublimes, mientras que el ingenio, la astucia y la lisonja son cualidades bellas. Las primeras deberían guiar la vida pública; las segundas tienen su lugar en el hogar, en los salones galantes y en los prostíbulos. Con ello se va trazando una división sexual del trabajo, pero también se dice que las primeras cualidades infunden respeto; las segundas, amor.

El más superficial conocimiento de la filosofía kantiana nos lleva a sospechar que serán las primeras cualidades las que capacitarán para la vida moral, porque el sentimiento de respeto, que solo se despierta ante el valor de las personas, se identificará desde la *Grundlegung* con el sentimiento moral, mientras que el amor puede tener cabida en el mundo moral solo como amor práctico. Ya en esta obra de 1764 se va prefigurando lo que aparecerá claramente en *La metafísica de las costumbres*, de 1797: la distinción entre la genuina virtud y las virtudes adoptadas. "En las cualidades morales solo la verdadera virtud es sublime. Existen algunas, sin embargo, que son amables y bellas y, en cuanto armonizan con la virtud, pueden considerarse como nobles, aunque no deba incluírselas en la intuición virtuosa."

Entre esas cualidades se incluirían aquellas que suelen tenerse por *femeninas*: la compasión, la cortesía y la benevolencia. No pueden estas cualidades exceder el ámbito de lo particular y concreto, ni permanecer en las circunstancias cambiantes. Son por eso, según Kant, virtudes adoptadas, porque la verdadera virtud sólo puede descansar en principios generales. El sexo femenino se distingue por la nota de lo bello, mientras que el masculino se distingue por lo sublime.

"La virtud de la mujer es una *virtud bella* —dirá Kant explícitamente. La del sexo masculino debe ser una *virtud noble*. Evitarán el mal no por injusto, sino por feo, y actos virtuosos son para ellas los moralmente bellos. Nada de deber, nada de necesidad, nada de obligación. A la mujer es insoportable toda orden y toda construcción malhumorada. Hacen algo solo porque les agrada, y el arte consiste en hacer que les agrade aquello que es bueno. Me parece difícil que el bello sexo sea capaz de principios, y espero no ofender

con esto; también son extremadamente raros en el masculino." ¿Cómo poner en manos de las mujeres la gestión de las instituciones, la construcción de una paz duradera y un mundo cosmopolita, que es el gran proyecto de la humanidad?

2. La voz de la justicia y la voz de la compasión

Dos siglos más tarde, en los años ochenta del siglo pasado, se desató una viva polémica entre Carol Gilligan y Lawrence Kohlberg, ambos especialistas en psicología del desarrollo moral, polémica que llevó a una jugosa discusión sobre la posible existencia de una ética masculina y una femenina. Siguiendo la tradición de Piaget, Kohlberg había distinguido en el desarrollo ontogenético de la conciencia moral tres niveles que, al parecer, serían comunes en todas las culturas, tomando como referencia la madurez de la argumentación que mostraban niños y niñas para fundamentar sus decisiones sobre lo justo y lo injusto. La conciencia moral vendría expresada por la idea de justicia y, ante determinados dilemas, los encuestados no solo formulaban juicios diferentes, sino, sobre todo, mostraban un diferente nivel de argumentación. Como es sabido, Kohlberg creyó distinguir tres niveles en el proceso: el preconventional, que juzga sobre lo justo y lo injusto desde el punto de vista del egoísmo; el convencional, que se atiene a lo que considera justo o injusto su comunidad; y el posconvencional, que toma como referencia para la justicia los principios de la humanidad en su conjunto. Sin duda, la huella de Kant es bien clara en esta apelación a principios universalistas como muestra de mayor madurez moral.

Ciertamente, la influencia de Kohlberg en el mundo de la psicología del desarrollo moral y en la ética ha sido enorme, aunque hoy su propuesta recibe gran número de críticas. Sin embargo, las primeras críticas explícitas se produjeron en 1982 y fue su discípula Carol Gilligan quien las presentó en su libro *In a different voice*. A juicio de Gilligan, su maestro había seleccionado sobre todo varones para plantearles sus dilemas y llegar a conclusiones. Pero lo peor de su modo de proceder es que, cuando las niñas respondían siguiendo un patrón diferente, Kohlberg consideraba que la respuesta estaba "desviada", en vez de reconocer que hay una voz *diferente*. Naturalmente, distintos sectores feministas criticaron la propuesta de Gilligan por entender que la autora distinguía entre

una ética de los varones y una de las mujeres, pero no era este el caso. La propuesta de Gilligan, difícil de rebatir, es que no hay una sola voz moral, la de la justicia, sino al menos dos voces, la de la justicia y la de la compasión.

Un ejemplo bien claro es el del dilema de Heinz. Heinz vive en un pueblo suizo, es pobre, su mujer está muriendo, solo puede salvarle una medicina, el farmacéutico del pueblo la tiene, pero es muy cara, y Heinz no puede pagarla. ¿Qué debe hacer Heinz, robar la medicina, lo cual es moralmente reprobable, o dejar que muera su mujer, lo cual es moralmente inadmisibles? Lo importante para la teoría no era tanto la respuesta sí o no como los argumentos en que se apoyaba.

Y resulta ser que, atendiendo a las respuestas, podían observarse dos lógicas en el proceso de maduración moral. Una de ellas respondía teniendo en cuenta los niveles de juicio sobre la justicia que hemos comentado antes. Otra daba un rodeo y preguntaba: ¿el farmacéutico está casado?; ¿no podrá Heinz hablar con la mujer y convencerle de que dé la medicina a Heinz sin cobrarle?; ¿no puede organizar Heinz una colecta en el pueblo con los vecinos para conseguir el dinero?; ¿no tienen parientes que les puedan ayudar? Es la lógica de las redes y los contextos, la que no camina directamente a la solución, sino que trata, dando rodeos, de que nadie quede desamparado.

De donde se sigue que hay al menos dos voces morales. Una de ellas tiene por valores nucleares la individuación, la autonomía, el cumplimiento de la ley, el derecho y la justicia, la abstracción de los contextos concretos a la hora de juzgar sobre lo justo, el punto de vista de la universalidad y de la imparcialidad. Es la voz que, a la hora de educar, quiere cultivar personas autónomas, capaces de tomar decisiones acerca de lo justo y lo injusto desde condiciones de imparcialidad.

Y qué duda cabe de que estos valores son indispensables para una ética pública, enemiga del nepotismo, el particularismo, la ilegalidad, la incompetencia, el cohecho y la prevaricación, enemiga de la economía clientelar. Una ética empeñada en forjar una ciudadanía autónoma, y no heterónoma, que no se deja embaucar por políticos y periodistas deseosos de manipular sus sentimientos y emociones para obtener rentabilidad en votos en dinero. Qué duda cabe de que la lógica de la justicia es una voz moral irrenunciable.

Pero existe también la otra voz, que es tan necesaria como la de la justicia, porque sin ella no existe moral humana íntegra. La voz que protege la trama de relaciones que puede ser dañada para que los vulnerables no queden desamparados, la voz del cuidado de los débiles, la que atiende a las narrativas y los contextos concretos, la que se preocupa por el caso particular, por el que sufre aquí y ahora, por los humillados y ofendidos secularmente, por los tradicionalmente excluidos.

Y justamente esta voz, que es tanto de mujeres como de varones, igual que la anterior, que es patrimonio axiológico de todas las personas, y se pronuncia con mayor o menor fuerza en cada una de ellas, es la que ha quedado recluida en la vida privada como si no pudiera tener lugar en la pública, como si no fuera también indispensable en ella. A lo sumo, se permite en las organizaciones cívicas o solidarias, en los grupos de voluntariado o en las asociaciones benéficas del Tercer Sector. No en el núcleo duro de la política, la empresa y la entidad financiera. Y, sin embargo, en las raíces de la crisis que venimos padeciendo desde 2007 ha fallado estrepitosamente la voz ética de la justicia, pero tal vez porque quienes actuaron injustamente no tenían sentido de la compasión, no tenían la capacidad de padecer con aquellos a los que expulsaron del sistema.

Articular las dos voces en la vida privada y en la pública —la voz de la justicia y la voz de la compasión— es una de las grandes tareas éticas del siglo XXI.

3. Ética de la dignidad y la compasión

En efecto, en este siglo nuestro es cuando ha cobrado mayor fuerza un movimiento, procedente sobre todo de la filosofía, la psicología y las neurociencias, que critica a la tradición occidental por haber situado a la razón en el centro de las investigaciones, oscureciendo el papel de las emociones y los sentimientos. Es verdad que estas críticas están acertadas solo en parte porque algunas corrientes filosóficas a lo largo de la historia han reconocido ampliamente la importancia del *moral sense* y de los demás sentimientos en la vida moral, como también es verdad que Aristóteles tuvo tan en cuenta los sentimientos en la ética y la retórica que llegó a afirmar que el hombre es inteligencia deseosa o deseo inteligente. No es extraño que el *best seller* de Daniel Goleman, *Inteligencia emocional*, viniera encabezado por una cita de la Ética a Nicómaco,

que dice así: "Cualquiera puede enfadarse, eso es algo muy sencillo. Pero enfadarse con la persona adecuada, en el momento oportuno, con el propósito justo y del modo correcto, eso, ciertamente, no resulta tan sencillo."

La clave de Goleman, que tuvo un gran éxito sobre todo en la educación y en el mundo empresarial, consistía en poner sobre el tapete una realidad: el coeficiente intelectual no es un dato genético que no pueda ser modificado por la experiencia vital, sino un factor que puede ser cultivado, porque la inteligencia humana es emocional. La inteligencia emocional sería el vínculo entre los sentimientos, el carácter y los impulsos morales. Y justamente este cultivo, que está en nuestras manos, sería el que puede propiciar un éxito vital, en mayor medida que el coeficiente con que se nace. La gestión y el cultivo de las emociones es la clave del éxito. Como bien decían los clásicos, nacemos con un temperamento, con una primera naturaleza, y cultivamos necesariamente una segunda naturaleza, un carácter.

Es imposible recoger aquí la pléyade de intelectuales que se han ocupado y se ocupan hoy del cultivo de las emociones. Pero sí conviene recordar que en este contexto han salido a la luz las bases biológicas de una ética del cuidado y de una ética de la cooperación que serían ejes ineludibles de la moralidad.

Empezando por la ética del cuidado, a sus bases biológicas se refiere especialmente Patricia Churchland en su libro *Braintrust*, traducido como *El cerebro moral*. Churchland trata de mostrar que, según datos empíricos, las valoraciones básicas de los seres humanos son el placer y el dolor y que están ligados con el propio cuidado y bienestar, pero también con el de otros, porque el cerebro humano es social, como el de otros mamíferos. Los cerebros de los animales sociales están organizados de tal modo que sienten placer en el ejercicio de disposiciones sociales como el cuidado de los hijos, compañeros y allegados, es decir, con aquellos con los que existe un *vínculo*. Este vínculo básico será la clave biológica de la moralidad. Sustancias neuroquímicas como la vasopresina y la oxitocina median en el vínculo de la pareja, los padres y los hijos, y probablemente de los parientes y allegados. Otros neurotransmisores, como la serotonina y la dopamina, juegan también un papel en la vida social y también hormonas como la testosterona (Churchland, 2008,

103; Insel y Fernald, 2004; Champagne y Curley, 2005). De hecho, Churchland sugiere que tal vez la oxitocina sea la base de lo que Hume llamó "sentimiento moral".

De aquí surgiría la moralidad, pero para aclarar cómo sucede es necesario recurrir a una respuesta evolutiva. Los seres humanos tienen instintos sociales, posibilitados por los genes, y los ajustan a las prácticas de su entorno social por el sistema de recompensa. Y sucede que esos instintos constituyen la plataforma de la cooperación y el mantenimiento del orden social y proporcionan el fundamento biológico de la ética en su más amplio sentido. Proporcionan la base para el apego a los compañeros, las crías y los parientes y amigos.

La moralidad sería entonces una dimensión de la conducta social, estrechamente ligada a nuestra disposición natural a cuidar de los demás.

La ética del cuidado tendría entonces esa raíz biológica, que Heidegger entendería como un existencial en la analítica del *Dasein*, afirmando que el "ser ahí" vive en el espacio de la preocupación, el cuidado, la *Sorge*, la *cura*. Y es una ética del cuidado por los seres valiosos vulnerables la que exige cuidar a los seres humanos y también a la naturaleza, como han recordado los ecologistas de todos los tiempos y el papa Francisco en su encíclica *Laudato sí*.

Pero tenemos que decir por nuestra cuenta que la base biológica no goza de tal extensión, porque en realidad excluye a los lejanos y solo invita a proteger a los cercanos, de suerte que si no hubiera otras fuentes y fundamento de la ética, estarían perfectamente justificados el nepotismo, el amiguismo, las comunidades cerradas que ponen vallas al campo, ignoran la elemental virtud humana de la hospitalidad hacia quienes necesitan asilo y refugio, y blindan su puertas para no tener que cooperar con otros.

Naturalmente, llegados a este punto, es inevitable mencionar a Donald Trump y su "¿política?" de "Estados Unidos lo primero y lo único para los estadounidenses" (y pongo "política" entre interrogantes porque considero que no se le pueda dar ese nombre), pero también a cuantos populismos y comunitarismos defienden la desintegración de la humanidad. La política tiene que ser algo más digno. Ha de tener raíces éticas situadas en ese nivel posconvencional que nos abre a la humanidad, nos hace conscientes de que

somos interdependientes, vulnerables, capaces de cooperar, más allá de los cercanos, de la propia familia o la propia comunidad.

¿Cómo dar cuenta a partir de hechos puramente biológicos de la emergencia de una ética universalista, como la que impregna la Declaración Universal de Derechos Humanos de 1948, que descansa en la noción de dignidad humana? ¿No será que el aprendizaje moral es biocultural y, por lo tanto, que recurre a fuentes diversas, sean filosóficas, religiosas o políticas, para ir generando la propuesta de lo que queríamos y deberíamos ser?

Es verdad que también los seres humanos están preparados biológicamente para cooperar con aquellos que les pueden devolver algo a cambio, y de ahí que las sociedades contractualistas tengan una buena base biológica, pero la responsabilidad por los seres vulnerables nos lleva más allá de las barreras del contractualismo. El núcleo de la vida moral consiste en estimar, proteger y empoderar a los seres que merecen ser reconocidos como fines en sí mismos y, por lo tanto, tienen dignidad y no precio, y, al ser vulnerables, suscitan una compasión que obliga al compromiso.

Y es que, a lo largo de la historia de la ética occidental, dos sentimientos se disputan la primacía a la hora de impregnar las relaciones humanas para hacerlas morales: el respeto ante la dignidad de las personas, a las que no se puede intercambiar por un precio, y de este modo, "es en sí mismo un deber de la persona proponerse como fin a la persona en general"; y la compasión por los seres vulnerables, que a fin de cuentas somos cada una de las personas, pero también la naturaleza, que está ya en nuestras manos.

Naturalmente, si en nuestra biología no existiera ninguna base para la compasión, sería imposible cultivar este sentimiento. Estamos preparados biológicamente para cuidar y cooperar, para llevar a cabo acciones altruistas y para congobernarnos. El vínculo del cuidado es el que nos permite sobrevivir, crecer y desarrollarnos biológica y culturalmente. Pero el reconocimiento mutuo de la dignidad, de la necesidad de amor y estima es indispensable para una vida buena. No se trata solo del reconocimiento mutuo de interlocutores válidos en los diálogos que nos constituyen, como quiere la ética del discurso, en la versión de sus fundadores, Karl-Otto Apel y Jürgen Habermas. Se trata también del mutuo reconocimiento de la dignidad al que tenemos derecho por nuestro

valor interno y del reconocimiento cordial de que nuestras vidas están originariamente vinculadas e importa reforzar ese vínculo desde la compasión. Como bien decía Kant en *La metafísica de las costumbres*, la compasión "es sin duda uno de los impulsos que la naturaleza ha puesto en nosotros para hacer aquello que la representación del deber por sí sola no lograría".

Las emociones y los sentimientos cobran una coloración moral cuando se viven desde el respeto a la dignidad ajena y propia, desde la compasión en la tristeza y desde la compasión en la alegría que llevan al compromiso de proteger y empoderar a quienes son vulnerables y tienen dignidad, y no un simple precio. Por eso, como propuse en *Ética de la razón cordial*, la virtud humana por excelencia es la cordura, en la que se dan cita la prudencia, la justicia y la *kardía*, la virtud del corazón lúcido.

DISCURS DE CLOENDA

DR. ROBERTO FERNÁNDEZ DÍAZ

La primavera de 1979 em trobava davant un enorme dilema acadèmic que sabia que podia tenir conseqüències per al meu projecte vital i professional. El dilema era entre la filosofia i la història. Cursant el batxillerat nocturn a l'Institut d'Ensenyament Mitjà Emperador Carlos, de molt grat record per a mi, era davant de dues influències amb idèntic poderós magnetisme, la d'un professor de filosofia i la d'un professor d'història. Tots dos magnífics, tots dos suggeridors i teatrals, tots dos apassionats amb la docència i a fer arribar a l'alumne l'immens tresor que significa omplir-te de sabers útils. L'un sobre com viure la vida; l'altre sobre com organitzar la societat. Tots dos, a més, m'ajudaven a aprendre a pensar, això que és, per a mi, l'essència de l'educació universitària. No en va, he dit en més d'una ocasió que, si fos ministre del ram (la política no ho vulgui), l'única mesura que prendria —i després ja podria dimitir— seria que l'ensenyament no fos enciclopedista, sinó un aprenentatge per saber pensar, fent bones preguntes i buscant rigoroses resolucions.

Finalment, el dilema es va solucionar a favor de la història. Els explico per què. Aleshores jo treballava reparant neveres i rentadores de la marca Kelvinator. I allí, a l'empresa, vaig començar a realitzar els meus primers passos en política de la mà del sindicalisme de classe. En els termes marxistes de l'època, vol dir que vaig començar a prendre consciència de classe. Una consciència que es veia consolidada a les nits en un institut on hi havia una nombrosa *prole* de joves antifranquistes que desitjaven, a més, posar fi al capitalisme. I si volíem liquidar el capitalisme, era recomanable dominar el coneixement objectiu del seu funcionament, segons l'estil i la manera que l'imponent Marx ens havia ensenyat a *El Capital*. Llibre, sens dubte, fonamental, que llegia i rellegia sense aconseguir entendre més que algunes coses sobre la plusvàlua. En tot cas, havia de convertir-me en un *físic de la societat* per entendre les regularitats socials i poder operar efectivament sobre seu.

Més particularment, en el meu cas tenia la intuïció intel·lectual que el més peremptori era saber com es forjava una classe dominant, com es mantenia en l'exercici de la seva dominació i com es transformava seguint les mutacions de la societat. Si volia combatre els *burgesos*, havia de saber amb objectiva precisió els mecanismes i les causes pels quals s'havien convertit en classe hegemònica i dirigent. Crec que ara entendran alguns de vostès per què la meva tesina de llicenciatura i la meva tesi doctoral versen sobre el naixement de la burgesia catalana al segle XVIII. En realitat, era posar la ciència històrica al servei del canvi social, això sí, sense que mai deixés de ser historiografia.

Però, per voler convertir-me en un bon historiador, sempre em va quedar un desig confessat per la filosofia. Un desig que satisfieia llegint els clàssics i que va tenir un fort augment d'adrenalina filosòfica quan, amb altres companys com Àlex Sánchez, Luis Urteaga o Enric Tello (actualment, tots tres professors universitaris), vam decidir travessar la Diagonal i plantar-nos a les classes de metodologia de les ciències socials de Manolo Sacristán, un exfangista reconvertit en el millor traductor de Marx i, sens dubte, un dels grans lògics de la nostra història. Allí, les tardes dels dimecres, vaig tenir els meus primers contactes amb Karl Popper, Mario Bunge o Thomas Kuhn. Sincerament, cap de nosaltres no enteníem bona part de les classes, però vam saber apreciar l'enorme valor formatiu que, per a un científic social (i val dir, per a qualsevol científic), tenia el que Sacristán ensenyava amb magistral rigor i precisió conceptual.

Tan gran va ser l'impacte que, l'any següent, com a delegats estudiantils a la Junta de Facultat de Geografia i Història, tots quatre vam impulsar que, en el nou pla d'estudis, s'impartís en el primer curs Introducció a la Metodologia de les Ciències Socials. Una assignatura que, capricis del destí, va ser la primera que jo vaig impartir al colomar del Convent del Roser, mesos després de finalitzar els meus estudis, cap al novembre de 1980. I llavors sí que no vaig tenir més remei que estudiar amb detall *La investigació científica*, de Bunge; *La lògica de la investigació científica*, de Popper, i *L'estructura de les revolucions científiques*, de Khun. Alguns dels presents són fills intel·lectuals d'aquests autors i crec que, en la seva formació acadèmica, va ser una excursió intel·lectual fonamental. Si de debò fos ministre del ram, aquesta seria la segona mesura obligatòria del

meu mandat: que els graduats haguessin de cursar crèdits de filosofia que expliquessin epistemologia, lògica i ètica.

Ja poden sospitar vostès que el que acabo de dir és un impossible, encara que sabem que ho practiquen algunes de les més prestigioses universitats del món. Un impossible perquè ni l'administració, ni els professors, ni tampoc —molt temo— els alumnes ho permetrien. Una malentesa *professionalització* de l'educació superior impediria que es percebés que, per exercir adequadament en la vida i en les tasques laborals, la filosofia segueix sent imprescindible. I no diguem en la docència i en la recerca, que, senzillament, no poden viure amb plenitud sense el concurs del pensament filosòfic.

Ningú no dubta avui del valor estratègic del saber científic per al coneixement objectiu de la realitat. Ningú no dubta que, perquè existeixi creixement econòmic, ha d'haver-hi innovació, i que aquesta es produeix principalment com un derivat de la ciència. La fórmula màgica de R+D+I està universalment reconeguda. Benvinguda sigui. Però no sense filosofia de la moral. No sense una reflexió moral sobre per a què serveix créixer econòmicament, com hem de créixer i a qui ha de beneficiar el creixement. L'economia està carregada de moral. Adam Smith no va fer nombres, sinó una reflexió moral sobre el correcte comportament de l'individu i els seus beneficis per al conjunt de la societat.

L'economia no és més que una forma moral de concebre la creació i el repartiment de béns i serveis. I, per descomptat, no és l'única cosa que depèn dels valors morals. ¿O no és una qüestió de pura moral acceptar que hi hagi un món de fams quan estem en condicions tecnològiques sobrades per eradicar-les de la faç de la terra? ¿O no és una qüestió de pura moral que 64 individus tinguin la mateixa riquesa que 3 mil milions? ¿O no és una qüestió de pura moral que tanquem les nostres fronteres als éssers humans que hem ajudat a expulsar del seu país amb les nostres interessades polítiques internacionals?

Ningú no s'atreveria a oposar-se al valor social de la ciència, però fins la mateixa ciència és una forma de comportament moral. De fet, la majoria dels científics partim d'un axioma moral que defensa que, si coneixem objectivament la realitat, podem transformar-la en benefici del conjunt de la humanitat. Aquesta, pensem, és la *bona* moral, encara que no faltin els qui, amb una *mala* moral, desitgen posar el coneixement al servei del poder

d'uns pocs individus o d'uns pocs països. La mateixa idea de *progrés*, definitivament articulada al set-cents, és, abans de tot, una idea moral.

Igual que quan contemplem l'esdevenir de les societats a través del temps veiem amb nitidesa que la història és canvi permanent, en el cas del comportament humà individual bé podem dir que tot és moral. O, vist a *sensu contrari*, immoral. ¿O per ventura no és *immoral* que un eurodiputat polonès de nul enteniment afirmi la inferioritat física i intel·lectual femenina en aquestes altures de la civilització humana? Cal anar amb compte de no oblidar la filosofia moral, perquè bé sabem que la vida en societat no té una destinació teleològica cap al bé ni tampoc cap al mal. Mentre existeixi com a espècie, el primat excepcional que és l'humà continuarà lliurant una batalla entre el bé i el mal. Ni tan sols la robòtica ens deslliurarà d'això.

Si els presents em preguntessin quin és un dels més importants dèficits de la nostra universitat, no tindria dubtes: l'absència de la filosofia. Em sap greu dir que crec que no estem en condicions de reparar aquesta absència perquè els mitjans disponibles i el context acadèmic no ho permeten. Però estic convençut que algun dia podrem posar remei a aquesta feblesa. No sé si l'Adela Cortina estaria disposada a ajudar-nos, però que sàpiga que nosaltres estariem encantats que així fos.

La raó del nostre desig és ben senzilla. La nostra nova *doctora honoris causa* és una de les millors especialistes occidentals en la reflexió filosòficoètica sobre els valors morals en què sustentem el nostre comportament en societat. És un referent acadèmic en la reflexió crítica, però ponderada, sobre les creences i els valors que suporten la nostra vida en comunitat i que sovint acaben convertint-se en codis jurídics d'obligat compliment. Perquè no ho oblidem mai: cal recordar que la filòsofa Adela Cortina pertany a aquest reduït però compromès exèrcit de pertinaces voluntaristes que ens recorden amb insistència que no hi ha vida col·lectiva sense valors.

És més que probable que la professora Cortina sigui feliç pensant i escrivint sobre la variada i polièdrica temàtica que abasta la filosofia moral. No és difícil imaginar-la en el seu estudi envoltada de llibres i fabricant idees i opinions. El seu vastíssim patrimoni acadèmic així ho manifesta. Però això no és més que l'humus necessari per al seu veritable

objectiu: la participació intel·lectual en la vida pública. Cortina és una filòsofa que sap passar del despatx silenciós al mundanal soroll per celebrar l'etern combat per millorar el món. En aquest sentit, segueix la senda, no sempre habitual, de posar al servei del gran públic el coneixement acadèmic construït per uns pocs.

Vagin vostès a les tribunes públiques i la trobaran parlant de democràcia, justícia, polítics, empresaris, refugiats, consum, universitat. Tot el que té de fràgil en la seva aparença física ho té de potent en la seva presència intel·lectual en els grans fòrums de debat. Ella no es conforma de saber per a ella i per als seus col·legues, ja que necessita aplicar el coneixement als altres ciutadans. És la seva forma de ser ciutadana i de fer ciutadania.

I d'aquesta forma d'actuar des de l'acadèmia universitària cap a la societat en diuen, modernament, *transferència*. ¿O no és pura transferència de sabers el seu lideratge junt amb el Jesús Conill, tots dos fundadors de l'entitat Ètnor, dedicada a explorar l'ètica en els negocis? ¿No resulta tota una valentia que una filòsofa es posi a dir als empresaris i a les seves organitzacions les bondats cíviques d'actuar d'una forma moralment correcta al capdavant de les seves empreses? Adela Cortina és una filòsofa en la càtedra i una intel·lectual en l'àgora pública. Adela Cortina és una filòsofa que fabrica teories, però, no menys, que executa pràctiques. És a dir, una universitària de pensament aplicat. I ho és perquè ha entès des del primer moment que val més l'optimisme raonat que el pessimisme abstret. Ha entès des de sempre que el compromís amb la societat i amb el planeta pot ser la forma més fructífera per aconseguir la felicitat, sempre relativa i temporal, a la qual aspira eternament l'ésser humà. Ocupar-se dels altres és, en última instància, treballar pel benestar i la felicitat d'un mateix.

Però els he de confessar també que una cosa que m'impresiona particularment de la nostra nova *doctora honoris causa* és el seu franc somriure i la seva enorme cordialitat personal. Estic convençut que el seu llibre Ètica de la raó cordial, que li va valer el premi internacional del meu admirat Jovellanos, devia ser de fàcil factura per a ella, perquè la imagino escrivint sobre el que és una part essencial del seu comportament vital cap als altres: la permanent cordialitat. Diuen que la dificultat de ser bo està a decidir ser-ho. Doncs penso el mateix de la cordialitat. Pot ser que la ciència ens digui que hi ha una mica de bioquímica en la dosi de cordialitat de cadascú. Però estic convençut que la

cordialitat és també una decisió moral: voler viure cap als altres amb cordialitat, fent la vida fàcil a l'altre, tenint empatia amb les seves consideracions i els seus sentiments. I això significa un rebuig frontal a la divinització acadèmica, a la supèrbia intel·lectual, al narcisisme bulímic d'alguns pensadors, que, malauradament, habiten les nostres aules.

Adela Cortina és un dels referents intel·lectuals i cívics del nostre país. Em deia fa pocs dies el nostre comú amic Paco Michavilla que n'ha après molt, d'ella, llegint la seva obra, però també observant el seu comportament vital. Professora Adela Cortina, estimada Adela, aquesta universitat se sent molt agraïda i orgullosa que hagi acceptat ser al nostre claustre com a *doctora honoris causa*. No som gaire grans, però som molt competents. No som gaire espectaculars, però som molt ambiciosos. Encara no som els primers de la classe, però sabem ser bons amfitrions amb la gent que ve a aportar-nos coneixement i saviesa. Que sàpigues que ets molt estimada en aquesta casa, a la qual sempre has tractat amb deferència i afecte. Però ara has fet un pas més: ara ja ets una dels nostres. Benvinguda a aquesta, la teva nova casa universitària, que avui et reconeix la virtut de la filòsofa, el mèrit de la intel·lectual i l'alta dignitat d'intentar practicar una intel·ligència bondadosa i una bondat intel·ligent. *Doctora honoris causa* Adela Cortina, moltes gràcies per ser vós qui sou, sempre tan somrient i tan cordial.

